

УДК 947.775 (093) + 398.22

Кравченко Е. А.

ПІВДЕННИЙ КРИМ ЗА АНТИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ І ЛЕГЕНДА ПРО ТАВРІВ

У статті, присвяченій пам'яті визначного українського археолога М. Ю. Брайчевського, розглядаються основні проблеми кола дослідження писемних джерел, зокрема, в аспекті дослідження свідчень античних письменників архаїчного, класичного й елліністичного періодів Античної Греції та Північного Причорномор'я про негрецьке населення Південно-Західного Криму.

Не можна недооцінити грандіозний внесок М. Брайчевського у вітчизняну археологію. Нам він згадується і як визначний науковець, і як педагог, і як людина. Серед численних досліджень М. Брайчевського на певну увагу заслуговують його праці, присвячені вивченню античних писемних джерел, які стали частиною вітчизняної історіографії.

Таке специфічне джерело, як давні тексти, потребує дуже уважного підходу до літературної традиції, що базується на сталих стереотипах, сформованих у суспільстві. Не позбавлене цих стереотипів як певних аксіомарних понять і бачення ан-

тичних авторів. Проте ті крихти інформації, що дійшли до нас із глибини віків і дивом збереглися, в жодному разі не можна ігнорувати: це безцінний матеріал, аналіз якого дає змогу доповнити археологічні дані свідченнями сучасників і врахувати їхній погляд на перебіг сучасних їм подій.

Грунтуючись на цьому твердженні, варто розглянути проблему свідчень античних джерел про місцеве населення Південно-Західного Криму, тобто саме те населення, з яким зустрілись греки під час колонізації Гераклейського півострова. Це особливо важливо для правильного розуміння реальної

картини процесів співіснування грецького і варварського населення Південно-Західного Криму, зокрема Гераклейського півострова, та певних аспектів релігійної сфери.

Історія дослідження античних джерел до вивчення історії таврів і Таврії йде з епохи середньовіччя і, можна сказати, що вона ніколи не переривалася. Античних грецьких авторів інтерпретували пізньоантичні, яких, у свою чергу, пояснювали середньовічні дослідники нового і новітнього часу. Це слугувало формуванню не лише наукових концепцій, а й певних стереотипів інтерпретаційної моделі. Наприкінці XIX і на початку XX століття дослідженням і перекладом античних джерел займалися такі видатні вчені, як В. В. Латишев [1] та І. І. Толстой [2]. На основі їхніх робіт ґрунтуються і нинішні напрями дослідження. Теза І. І. Толстого про легендарність назви «таври» у 60-ті роки була піддана критиці Е. І. Соломонік [3], яка дійшла висновку про її походження від назви гір «Тавр», тим самим висунувши антитезу до концепції І. І. Толстого і підтримавши думку М. І. Ростовцева [4] про місцевий характер божества Діви, за Геродотом – таврської богині. З цією думкою погодились Н. В. П'ятишева [5], Н. М. Лесков [6], А. Н. Щеглов [7] та інші дослідники. Останнім часом у роботах А. С. і М. В. Русяєвих [8] та М. В. Скржинської [9] основна ідея, спрямована на аспект етнічної належності божества Діви, ґрунтується на концепції І. І. Толстого. Однак В. С. Ольховський [10] та А. Н. Щеглов [11] продовжують підтримувати концепцію про місцевий етнічний характер виникнення не лише назви «таври», а й назв інших народів, що зустрічаються в античних джерелах про Крим. Не вдаючись до детального аналізу концепцій, ми хотіли б виділити основні тенденції, що склалися у сучасній науці щодо питання тлумачення давніх текстів. Перший вимагає філософського осмислення змісту, хоча й базується на різних філософських течіях [12]. Другий підхід ґрунтується на структурному методі й теорії структуралізму [13]. Існує також метод історичного аналізу тексту, що частково перетинається з названими [14]. Тому метою статті є, використовуючи ці основні підходи, систематизувати джерельний матеріал й узагальнити здобуту інформацію з урахуванням тих досліджень, що вже були зроблені у цій галузі. Формуючим і базовим поняттям дослідження давніх текстів буде саме визначення традиційних поглядів на будь-який аспект життя варварського населення, а також виокремлення уявлень давніх греків про етнографію та географію Південного Криму.

З усіх письмових джерел, що дійшли до нас з того часу, ми обрали для дослідження лише оригінальні, якими є повідомлення грецьких письменників, що датуються не пізніше II ст. до н. е., а також матеріали епіграфіки і згадки римських авторів, що наводяться в контексті нашого дослідження. Така

верхня хронологічна межа зумовлена відсутністю змін у матеріальній культурі негрецьких племен округи Херсонеса в зазначений проміжок часу, який відповідає архаїчній, класичній та елліністичній добі історії Античної Греції взагалі і Північного Причорномор'я зокрема.

Для дослідження було використано 46 окремих повідомлень, що містили інформацію про негрецьке населення Південного Криму і території, з ним пов'язані. Початково були взяті для аналізу також усі повідомлення про таврів та їхні землі. Усі повідомлення були розподілені на три групи: географічні відомості, етнографічний матеріал й окремо все, що стосується ідеології та релігійно-культурного аспекту.

Найперші географічні відомості про Кримський півострів і його південне узбережжя належать Гомерові. Виникнення гомерівських поем датують кінцем II тис. до н. е., об'єднання в цикли – VII ст. до н. е., а кінцеву редакцію – VI ст. до н. е. У науці існують два основні погляди на гомерівську традицію. Перший ґрунтується на тезі, що в Гомера засвідчені міфічні сюжети, оскільки історичний епос виник близько 300 р. до н. е., другий – надає їм первинно історичного змісту, розглядаючи перетворення на міфологічні у часовій площині [15]. В «Одіссеї» описується бухта лестригонів [16], яка деякими дослідниками визначається як Балаклавська бухта [17]. Однак, окрім загальної схожості, ніяких посилань саме на Кримський півострів у тексті немає. У пізніших схолиях до цього місця «Одіссеї», що належать архієпископу Фессалоніки Євстафію, який жив у другій половині XII ст. н. е., вказується, що добовий цикл, наведений у Гомера, скоріше відповідає південним регіонам, аніж землі, в якій локалізували кіммерійців [18]. В іншому місці «Одіссеї» Гомер, як відомо, згадує Кіммерійський порт і місто, що локалізується на Боспорі Кіммерійському. Однак на користь Криму промовляє сама гомерівська легенда про лестригонів, що населяли цю бухту. За легендою, вони, вбивши ворогів, відрубували їм голови, насаджували на палі й виставляли за стінами свого міста Телепіла, столиці царя Лама [19]. Можна припустити, що це якоюсь мірою підтверджується пізнішими відомостями про народи Таврії, про що піде мова нижче. По-друге, такий звичай не є вигаданим: він відомий у багатьох народів, зокрема і в населення Гірського Криму [20].

Відомості Гекатея Мілетського дійшли до нас фрагментарно через інших авторів. Його роботи «Землеопис» і «Генеалогія» містили ґрунтовну інформацію не лише про Північне Причорномор'я, а й про Азійський Боспор і Кавказ. У Гекатея при описі Європи вперше згадується місто Керкінітіда (на місці сучасної Євпаторії); Кримський півострів він уявляє у вигляді напнутого скіфського лука. Це твердження зустрічається і в інших античних авторів [21]. Отже, можна констатувати, що греки

знали узбережжя Чорного моря вже в архаїчний час. Крім того, згадуючи населення узбережжя, письмові джерела мовчать про таврів - цей етнонім з'являється лише в джерелах класичного часу.

Серед класичних авторів небагато хто згадує поряд з етнонімом «таври» конкретні території. При описі Кіммерійського Боспору Геланік Мітіленський у трактатах «Про народи» й «Аттіда» (V ст. до н. е.) згадує амазонок, синдів і меотів-скіфів. Цікавою є згадка про те, що Кіммерійський Боспор замерзав [22].

Найповнішу інформацію про таврів і Тавріку надає Геродот. Його відомості належать, імовірно, до V ст. до н. е. і містять інформацію про Скіфію. Згадки про Крим і його населення є менш об'єктивними і ґрунтовними, але все ж таки лишаються найповнішими серед інших джерел, принаймні того часу. За Геродотом, Тавріка займає територію від Керкінітіди до Склеястого півострова (гориста частина Південного Криму), яку він називає країною таврів [23]. Геродот навряд чи знав Південний Крим, оскільки слідом за тим він повідомляє, що «цей півострів заходить у море в напрямі до східного вітру» [24]. У такому разі він має локалізуватися на Керченському півострові. Цілком імовірно, що, описуючи кордони Тавріки, Геродот не зупинився на описі берегової лінії. Наголосивши на повідомленні, що країна «тягнеться вздовж моря і є гірською та заходить у Понт» [25], він продовжує зводити лінію на схід і фіксує крайню точку країни таврів - Склеястий (Керченський) півострів. На північ від таврів Геродот розміщує скіфів [26]. У Геродота згадується також рів «сліпих», що тягнеться від Таврських гір до Меотійського озера в тому місці, де воно найширше [27]. Цей рів має бути північно-східним кордоном Тавріки, але локалізація його дуже проблематична. Геродот каже, що рів виходить до гавані, яка називається Кремни і розташована на землі вільних скіфів. Навряд чи є обґрунтованою думка багатьох дослідників, що ця гавань знаходиться на північному узбережжі Меотійського озера, а також ототожнення ними рову «сліпих» із Перекопським перешийком. Не визначаючи точного місцезнаходження, можемо сказати, що рів проходив, за Геродотом, приблизно з півдня на північ: Кремни слід шукати на західному або південно-західному узбережжі Меотійського озера і там же розшукувати землі вільних скіфів. Це підтверджує й етимологічна назва Кремни - «урвища», і деякий етнографічний матеріал, який ми наведемо нижче.

Наше припущення підтверджує і автор IV ст. до н. е. Скілак Каріандський. Він був родом із карійського міста Каріанд; за дорученням Дарія I об'їздив узбережжя Аравійської затоки. В. В. Латишев дотримувався думки, що його твір йому не належить, тому в сучасному джерелознавстві він відомий як Псевдо-Скілак. К. Мюллер вважає, що він написаний між 338 і 335 роками до н. е., а за Унгером -

у 356 році до н. е. Щодо часу написання твору, В. В. Латишев вважав, що різні частини твору написані в різний час у другій половині IV ст. до н. е. і доповнені пізнішими вставками [28].

Псевдо-Скілак локалізує таврів на мисі материка, під яким можна розуміти південну й південно-західну частини Кримського півострова. Над таврами він розміщує скіфів - від зовнішнього моря на заході (вірогідно Чорного) до Меотійського озера. Керченський півострів він також вважає скіфською землею. У таврській землі Скілак згадує й еллінів, зокрема емпорій Херсонес, а також мис Баранячий Лоб (Ай-Тодор), який він також вважає населеним еллінами [29].

Окрім згадок в античних текстах, існує кілька повідомлень про місцеве населення хори Херсонеса в епіграфіці. Перше належить до III ст. до н. е. Це почесний напис на мармуровій плиті, встановлений на честь Діви, яка врятувала херсонеситів від несподіваного набігу сусідніх варварів [30]. Із тексту незрозуміло, які саме варвари маються на увазі: можна припустити і скіфів, і таврів, і інші народи. Друге міститься в декреті на честь Діофанта, який датується II ст. до н. е. [31]. У тексті повідомляється, що під час Мітридатівських війн Діофант підкорив собі навколишніх таврів і на тому місці заснував місто. Крім того, там уперше згадується народ ревксиналів, союзників Паллака, які, за однією з гіпотез, є роксоланами пізніших текстів. Відомо також кілька боспорських написів зі згадками таврів: надгробок тавра Тихона, що датується V ст. до н. е. [32], і боспорський декрет часу Перисада I [33]. Їхня специфіка полягає в самій суті такого феномена, як Боспорське царство, його соціальної структури, економіки й державного ладу. Декрет часу Перисада I вказує на кордон Боспорського царства з територією таврів на захід від Феодосії.

Крім того, на основі епіграфічного матеріалу можна припустити існування відмінного від загальногрецького розуміння назви «таври» у херсонеситів [34]. Констатуємо безумовно малоазійське її походження, прояв і трансформацію змісту цього поняття під час грецької колонізації Північного Причорномор'я на сучасному етапі дослідження пояснити можна лише приблизно, тому це питання лишається відкритим.

В інших античних джерелах до II ст. до н. е. ми не знаходимо поряд з етнонімом таври якихось географічних відомостей. Проте навіть ці нечисленні згадки дають змогу констатувати, що греки знали південну частину Криму і плавали вздовж північного узбережжя Чорного моря ще за часів архаїки і, цілком можливо, навіть раніше. Таври починають фігурувати в письмових джерелах як населення Кримського півострова лише в V ст. до н. е. До цього часу серед інших народів Північного Надчорномор'я вони не згадуються. Таврська земля в V ст. до н. е. локалізується на території Південного Криму

від Керкінітиди на заході по лінії гір (?) до Керченського півострова (району рову «сліпих»). Цілком імовірно, що згодом, але не раніше IV ст. до н. е., територія кримського населення, яка у грецькій античній традиції дістала назву Таврида, зменшилася зі сходу, що пов'язано з проникненням на ці землі скіфів. Приблизно в цьому ж районі розміщувалися таври в елліністичний час [35].

При перегляді матеріалу, що стосується етнографії і соціального життя таврів, виділяються дві основні групи джерел. Це джерела, що відображають певні міфологічні сюжети, а також стосуються саме звичаїв і стилю життя людності, яка населяла гірську частину Криму. Оскільки міфологічний матеріал є дуже специфічним і вимагає особливого й окремого дослідження, використано ті відомості, що вказують на певні риси життя гірськокримського населення.

Із деякою обережністю першою згадкою про життя місцевого населення Південного Криму можна назвати відзначений вище фрагмент з «Одіссеї» Гомера, в якому оповідається, що населення Ламова міста займалось випасанням волів і овець [36].

Ще одним джерелом, у якому згадуються таврські звичаї, є «Іфігенія в Тавриді» Єврипіда (жив у 480-406 рр. до н. е.). Є підстави припускати, що твори Єврипіда вплинули на геродотівські уявлення про північні землі й народи. Цікаво, що в усій трагедії «Іфігенія в Тавриді», присвяченій безпосередньо таврській землі, є лише один фрагмент, що навіть не прямо вказує на звичаї таврів, а є ставленням самого автора до їхніх звичаїв, тоді як усі інші згадки належать до групи міфологічних. Єврипід вустами Іфігенії промовляє, що «мешканці цієї країни, котрі самі були людинобивцями (або людодоїдами), приписують богині ганебний звичай» [37]. Ця згадка, ймовірно, свідчить про традицію в літературі, але й має, звичайно, історичні фактичні корені. Трохи пізніше, у 90-ті роки IV ст. до н. е., у Платона в діалозі «Кратіл» [38] зустрічаємо цілком стереотипне уявлення, що, очевидно, накладалося сучасниками на нез'ясовану дійсність шляхом трафарету: «а вказує воно (ім'я Орест- К. Е.) на суворість його природи і дикість - таким буває хіба що житель гірського краю» [39]. Цей укорінений стереотип є рисою давнього традиційного переконання.

У Геродота зустрічаються вже суто етнографічні відомості. Однак і вони відображають ті уявлення про таврів, які вже склалися [40]. Головною богинею таврів Геродот називає Діву, згадує людські жертви цій богині та її святилище на скелі. Взагалі, все, що стосується цього божества у геродотівських свідченнях, переповідає міф про Іфігенію. Але є деякі факти, що перегукуються з іншими, ранішими свідченнями. Обряд відрубання голови у жертви чи вбитого ворога і насадження її на палю [41] зустрічається у легенді про лестригонів Гомера [42]. Проте навряд чи слід пов'язувати його з Дівою -

Іфігенією як таврською богинею, оскільки цей дуже давній культ має грецькі корені й прив'язується до таврів лише територіально - і як легенда, і як пізніша реальність.

Ще однією легендою, наведеною Геродотом, яка може непрямо відбивати події давнини, пов'язані з населенням Південного Криму, є міф про будівництво рову «сліпих». Перед поверненням скіфів з Мідії поневолене населення (діти рабів і скіфські жінки) викопало рів від Таврійських гір до Меотійського озера і вчинило скіфам опір [43]. Археологічно засвідчено, що скіфи починають фіксуватися у передгірських районах лише з VI-V ст. до н. е. і тільки окремі пам'ятки датуються більш раннім часом (чорногорівські пам'ятки та поховання VII ст. до н. е.) [44].

Населення Гірського Криму того часу лишило кизил-кобинські пам'ятки, які в археологічних дослідженнях ототожнюються з таврами. У пізніших античних джерелах (Амміан Марцелін [45]) згадується, що таври застосовували таку військову фортифікаційну техніку, як риття ровів. Тому цілком можливо, що у Геродота засвідчена боротьба місцевого населення із прийшлими скіфами і згадка має належати до VI ст. до н. е., хоч ця гіпотеза не є остаточною.

Щодо соціального життя таврів, то у Геродота згадуються царі таврів, що були відносно незалежними від скіфів на момент походу Дарія в Скіфію, а прохання про допомогу таврів скіфам свідчить скоріше про дружні або союзницькі стосунки, аніж про підлегле становище перших [46].

У джерелах IV і III ст. до н. е. нових відомостей про звичаї таврів немає. Вони продовжують міфологічну традицію про Іфігенію, що загалом зводиться до початкового міфу. Серед авторів, які згадують таврів, можемо навести Калімаха, визначного вченого і поета, що народився у Кірені близько 310-го, а помер близько 235 р. до н. е. [47]; Лікофрона, вченого-граматика і поета, що родом був з міста Халкіді, жив в Александрії за часів Птолемея Філадельфа (285-247 рр. до н. е.), і пізніші схолії до них [48].

Фрагментарні відомості про звичаї місцевого населення Південного Криму належать автору другої половини III ст. до н. е. Аполлонію Родоському, сину Сілія, що був родом з міста Александрії, або Наваратіса. Він отримав прізвисько Родоський, оскільки довго жив на цьому острові. Його епічна поема «Аргонавтика» у чотирьох книгах написана на свідченнях Ефора, можливо, на матеріалі, отриманому через свого старшого сучасника Німфодора Сіракузького [49]. У схоліях до Німфодора зустрічається інтерпретація назви Чорного моря як негостинного, оскільки воно було оточене піратами [50], до яких ще Геродот зараховував і таврів [51]. У схоліях до книги III «Походу аргонавтів» Аполлонія зустрічаються відомості, що деякою мірою під-

тверджують археологічний та етнографічний матеріал, зокрема знахідки мушель-каури на кизил-кобинських пам'ятках. Аполлоній свідчить, що великі мушлі добуваються в Океані (очевидно, Індійському), у них збирається прометеєва рідина, що використовувалась Медеєю для лікування, ці мушлі називаються каспійськими [52] і за функцією можуть бути віднесені до амулетів-каури кизил-кобинців. Цікаво, що вони відомі й грекам, імовірно, давнішого за час написання твору часу.

У «Землеписі» Скімна Хіоського, складеному у III—II ст. до н. е. [53], що приписується також Маркіану Геранійському, за джерелами Ефора і Деметрія Калатійського, про таврів повідомляється, що це був народ багаточисельний, який любить кочове життя в горах; народ варварів і вбивць, що вмолюють богів нечестивими діями [54]. Варто наголосити на тому, що друга частина повідомлення для античних авторів уже є традиційною, тоді як перша дозволяє припустити у таврів відгінний спосіб скотарства.

Отже, цей матеріал свідчить про скотарство (відгінне) як спосіб господарства місцевого населення Південного Криму, про соціальний поділ усередині суспільства і появу царів, неоднорідні взаємини із сусідами-скіфами людності, що мешкала на півдні Криму, а також про існування сталих звичаїв, особливо в сакрально-ідеологічних проявах чи в будівництві фортифікаційних споруд.

Крім того, треба відзначити, що етнонім «таври», прив'язаний до території і цілком реальний, з'являється в грецьких джерелах у V ст. до н. е., тоді як опис земель і перелік народів Північного Надчорномор'я фактично не змінюється. Поряд з цим етнонімом згадується матеріал, що належить до міфологічної традиції про Іфігенію. Отже, для греків ці два поняття, по-перше, були пов'язані літературною традицією, яку треба відносити до троянських часів. По-друге, обидва поняття виростили з міфології. У всякому разі походження терміна «таври» слід розглядати безпосередньо разом із міфом і божеством Артеміди - Іфігенії - Діви та на грецькому ґрунті.

Грецька традиція своїми коренями йде у глибину давнини - у час, коли греки тільки почали досліджувати прибережні землі Чорного моря. Можна припустити, що про народи, які населяли Причорномор'я, греки в той час знали набагато більше, ніж можна вивести з джерел, які лишилися. Припущення існування зв'язку між походженням етноніма «таври» і божеством Артеміди Таврополос вимагає обґрунтування, яке полягатиме в аналізі ономастики, етнонімії і топонімії в текстах та накресленні головних тенденцій формування різних міфологічних традицій і напрямів.

До догомерівської традиції відносять свідчення Стасіна з його «Кіпрських сказань». Там згадуються Іфігенія, Артеміда, Таврида і поруч з ними таври. Будь-якої прив'язки до реальної території не-

має. Цю традицію відносять до міфології малоазійських греків [55].

У Гомера таври не згадуються, але вони фігурують у пізніших схолиях до його «Одісеї» та «Іліади». Окрім згадок про Іфігенію, Тавриду і Скіфію [56], вже у Євстафія знаходимо північний народ таврів і Артеміду Таврополос [57]. В. В. Лагишев виводить традицію зображення Артеміди волопаскою (таврополою) від культу бика, що був у Фракії та Малій Азії і своїми коренями сягав у крито-мікенський світ. Не вдаючись у проблему культу бика і відзначивши існування малоазійської традиції, зазначимо, що, на наш погляд, таке пояснення появи назви таврів є більш реальним, аніж наведене Е. І. Соломонік [58].

До згадок VI-V ст. до н. е. можна віднести лише пізніші схолії до Піндара та Есхіла. У схолиях до Піндара згадуються Скіфія, Артеміда Істрійська, істрійські таври, Геракл, гіперборей, витоки Істра [59]. У його творі помітно простежується фракійська традиція, хоча якимось чином вона пов'язується і з міфологією малоазійських греків. Якщо припустити, що назва Скіфія потрапила до тексту пізніше, то міфологічний сюжет про Артеміду та Геракла має належати до дорійської традиції, ця Артеміда є ближчою до Персефони і має риси хтонічного культу. З цього можна зробити висновок, що подібне поєднання двох традицій є або результатом пізнішого синтезу, або свідченням єдиних коренів формування міфу. В іншому місці згадуються Артеміда, Іфігенія, Авліда, Іліон, Скіфська земля, таври і о. Білий [60]. Таке поєднання характерне для троянського міфологічного циклу малоазійських греків.

Цікаво, що ніяких згадок про таврів немає у Гекатея, який подає досить реальні свідчення про Причорномор'я. З іншого боку, така постановка питання пояснює цілком єврипідівську традицію в етногеографії таврів Геродота. Єврипід у трагедії «Іфігенія в Тавриді» поєднує кілька міфологічних традицій. Один із фрагментів висвітлює зв'язок з Афінами, де поряд з описом Таврійської землі містяться згадки про Афіни, Афіну, Кастрійський хребет, Али, Елладу й Артеміду, богиню Таврополу [61]. Крім того, добре простежується троянський цикл: Орест, Пілад, Іфігенія, Артеміда, таври. Він уже традиційно розташовує таврів у Скіфії [62]. У схолиях до софоклівського «До Аента» традиційно знаходимо Таврополу, Артеміду й таврів у Скіфії [63].

Геродотівська традиція постає вже сформованою на основі тих уявлень, що були охарактеризовані вище. Це троянський цикл [64], скіфська міфологія [65], географічні уявлення [66]. Але у Геродота вперше згадується Діва саме як таврська богиня [67]. Однак культові ознаки вона має такі ж, як і Артеміда Таврополос. Доцільніше розглядати цей культ як безперечно грецький, що сягає коренями глибини віків, тим більше, що будь-які намагання розшукати

його сліди у місцевого населення Криму не дали переконливих результатів. Так само варто розглядати і назву «таври» як цілком міфічного народу, що був ототожнений з місцевим населенням Південно-Західного Криму вже під час грецької присутності на півострові [68].

Геродотівську традицію наслідує Псевдо-Скілак, автор IV ст. до н. е. Напевно, він добре знав географію Криму, але в його відомостях таври вже чітко, слідом за Геродотом, прив'язуються до справжнього населення і території [69].

Досить цікаві відомості надає Калімах (IV—III ст. до н. е.). У його гімні «До Артеміди» перехрещуються згадки про таврів, що мають уже тенденційний характер, і легенда про зруйнування кіммерійцями храму Артеміди в Ефесі [70]. Можливо, розв'язання проблеми співвідношення цих двох традицій допомогло б нам у вирішенні проблеми походження легенди про таврів. Але це питання потребує окремого ґрунтовного дослідження, і, залишаючи його нерозкритим та сподіваючись на подальшу роботу, можна припустити, що обидві легенди - і про Артеміду Таврополу, і про зруйнування храму - є результатом одного й того ж процесу чи події. У пізніших схолиях до Калімаха зустрічається вже трансформована назва «тавроскіфи» [71].

В Аполлонія Родоського, автора другої пол. III ст. до н. е., у «Поході аргонавтів» простежується традиція іншого міфологічного циклу, очевидно, давнішого - аргонавтики. Тут перетинаються культу Артеміди - Гекати - Персефони - Діви [72], а в пізніших схолиях до цього твору описується родовід міфічних героїв, що включає богів, героїв, а також таврів, царем яких був Персей [73]. Ці свідчення є типовим прикладом історичного міфу, про який писав І. І. Толстой [74]. Цілком справедливо буде віднести їх до грецької міфологічної традиції.

У схолиях до Лікофронової «Александри» продовжується геродотівська традиція і згадуються Скіфія, Таврида, Авліда, Іфігенія, елліни [75]. Те саме зустрічаємо в «Землеписі» невідомого автора, що приписується Скімну Хіоському, автору III—II ст. до н. е. [76]. Поряд з таврами, що вживаються як етнонім [77], він описує Тавріку з містом Херсонес Таврійський, згадуючи при цьому легенду про Іфігенію [78].

В автора II ст. до н. е. Нікандра у його «Перетворенні» зустрічаємо вже синтез декількох міфологічних традицій - троянського циклу, аргонавтики і сучасних йому географічних уявлень. В ономасти-

ці присутні імена Іфігенії, Тезея, Єлени, Зевса, Клітемнестри, Агамемнона, Артеміди, Фоанта, Ахілла й Орсілохи; в етнонімії - ахейці і таври, однак вже як туземний кочовий народ; у топонімії - Авліда, Євксінський Понт, острів Білий [79]. Агатархід у творі «Про Ерїтрейське море» також продовжує традицію троянського циклу, згадуючи Іфігенію, Авліду і таврів [80]. І нарешті, у Діонісія Митиленського, автора II—I ст. до н. е., в «Аргонавтах» простежується традиція героїчного епосу аргонавтики (Геліос, Персей, таври, Геката, пустелі, Еет, Кірка) [81].

Останнє свідчення, яке варто розглянути, хоч і не вписується в окреслені нами хронологічні межі, але є суттєвим доповненням до «Кассандри» Лікофрона. Це пояснення Ісакія або Іоана Цеца, що датуються XII ст. [82]. У його творі поєднуються геродотівська традиція, троянський цикл і аргонавтика. Ономастика: Орест, Пілад, Іфігенія, Артеміда, цар Фоант, Агамемнон, Тезей, Елена, Клітемнестра, Астінома, Хріс. Етнонімія: таври (частина скіфів), тавроскіфи. Топонімія: Скіфія, Іліон, Хрісопіль [83].

Отже, міфологічна традиція, сформована в ахейський і крито-мікенський час, дозволяє стверджувати, що таври є цілком міфічним народом. Міфологічні уявлення простежуються майже в усіх творах античних авторів. Це і є причиною пізнішого синтезу міфологічних, географічних та етнографічних уявлень у грецькій античній традиції і появи етноніму «таври» в давніх текстах.

Крім того, як свідчать джерела, узбережжя Чорного моря було добре вивчене греками ще за часів архаїки. Згадуються місцеві народи і племена Південного Криму, однак назва «таври» як етнонім з'являється лише у V ст. до н. е. У текстах зустрічаються цілком достовірні свідчення про звичаї, соціальний розвиток і зовнішні контакти населення Південного Криму.

Огляд усього матеріалу дозволяє зробити висновок про існування в конкретних текстах традиційного підходу античності, що з'являється ще за Платона, щодо зображення дійсності на основі переплетення релігійних і філософських уявлень. Така система аналізу дає змогу виділити зі світосприйняття античного автора конкретні життєві спостереження, які і є реальними фактами минулої дійсності. Цього разу було використано лише матеріал оригінальних текстів. Розуміючи важливість поставленої проблеми, надалі планується використання зроблених висновків в інтерпретації археологічного матеріалу в подальших дослідженнях.

1. Латышев В. В. Известия древних писателей, греческих и латинских, о Скифии и Кавказе // ВДИ. - 1947-1950.
2. Толстой И. И. Аэды. Античные творцы и носители древне-го эпоса. - М., 1958. - С. 38.
3. Соломоник Е. I. Таври і Тавріка (Про походження етноніма і топоніма) // Археологія. - 1976. - Т. 20. - С. 48.
4. Ростовцев М. И. Новая книга о Белом острове и Таврике // ИАК. - 1918. - Вып. 65. - С. 196.

5. Пяттешева Н. В. Культ греко-тавро-скифского божества в Херсонесе // ВДИ. - 1947. - № 3. - С. 218.
6. Лесков Н. М. Горный Крым в первом тысячелетии до нашей эры. - К., 1965. - С. 7, 203.
7. Шеглов А. Н. О населении Северо-Западного Крыма в античную эпоху // ВДИ. - 1996. - № 4. - С. 28.
8. Русяева А. С., Русяева М. В. Верховная богиня античной Таврики. - К., 1999. - С. 8.

9. *Скржинская М. В.* Древнегреческий фольклор и литература о Северном Причерноморье.- М., 1991. - С. 42.
10. *Ольховский В. С.* Население Крыма по данным античных авторов // СА. - 1981.- № 3. - С. 55.
11. *Щеглов А. Н.* О населении...- С. 30.
12. *Хюбнер К.* Истина мифа. - М., 1996. - С. 42; *Шнем Г. Г.* Герменевтика и ее проблемы // Контекст,- М., 1989.- С. 232.
13. *Леви-Стросс К.* Мифологии. Сырое и приготовленное.- М. - СПб., 2000. - С. 18.
14. *Медведев А. П.* О некоторых источниковедческих проблемах этногеографии Скифии (Herod., IV, 21-22) // Источниковедение: поиски и находки. Вып. 1.- Воронеж, 2000.- С. 170; *Румянцев М. Ф.* Эпистемологическая концепция А. С. Лаппо-Данилевского и современная источниковедческая парадигма // Источниковедение...- С. 4.
15. *Хюбнер К.* Вказ. праця (див. № 12).-С. 51; *Толстой И. И.* Вказ. праця (див. № 2). - С. 45.
16. Нот., Od., X, 77-99: тут і далі переклад і текст наводиться за: *Латышев В. В.* Известия древних писателей, греческих и латинских, о Скифии и Кавказе // ВДИ. - 1947-1950.
17. *Латышев В. В.* SC // ВДИ.- 1947.- № 1.- С. 281 (див. прим.).
18. Euth., Schol. ad Нот., Od., X, 86 (S. 1649, fr. 27).
19. Euth., Schol. ad Нот., Od., X, 86 (S. 1649, fr. 27), XI, 14(S. 1671).
20. *Кравченко Е.* Прояви кавказької традиції в кизил-кобинській культурі // Магістеріум. Археологічні студії. - К., 2001. - С. 94.
21. Gee., fr. 153 (Jacoby, fr. 184) Steph. Byz, fr. 163 (Jac., 197) Amn. Marc, XXII, 8.
22. Hol., fr. 92 (Schol. ad Apoll. Rhod., IV, 322), fr. 92 (Tzetz. Ad Lycophr., 1332).
23. *Herod., IV, 99:* тут і далі переклад *Білецького А. А.*, текст подається за: *Геродот.* Історії в 9 кн.- К., 1993.
24. Там само.
25. Там само.
26. *Herod., IV, 100.*
27. *Herod., IV, 3.*
28. *Латышев В. В.* SC II ВДИ,- 1947.- № 3.- С. 241.
29. Scyl., Europ., 68.
30. ІРЕ, I², 343; НЗХТ, інв. № 3609. Детальніше див.: *Виноградов Ю. Г.* Херсонесский декрет о «несении Диониса» IOSPE I² 343 и вторжение сарматов в Скифию // ВДИ. - 1997.- № 3. - С. 104-124.
31. ІРЕ, I², 352; Ермітаж, інв. № X. 1878. I. Детальніше див.: *Виноградов Ю. Г.* Вотивная надпись дочери царя Скилура из Понтикаепа и проблемы истории Боспора во II в. до н. э. // ВДИ. - 1987. - № 1. - С. 55-87.
32. КБН. 114. *Щеглов А. Н.* Финал кизил-кобинской культуры и поздняя история тавров // Скифы, хазары, славяне. Древняя Русь. Тезисы докладов международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения проф. М. И. Артамонова.- СПб., 1998.- С. 66-70.
33. КБН. 113. *Щеглов А. Н.* Финал...
34. IOSPE, I². 528. *Щеглов А. Н.* Финал...
35. *Ольховский В. С.* Вказ. праця (див. № 10).- С. 53.
36. Нот., Od., X, 77-99.
37. *Eurip., Ifigen., 389, 390.*
38. *Лосев А. Ф.* Жизненный и творческий путь Платона // Платон. Соч. в 4-х т.- М., 1990. - Т. 1. - С. 44.
39. *Платон.* Соч. в 4-х т.- М., 1990.- Т. 1- С. 627. Порівняти: Цицерон про звичай варварських народів і таврів у тому числі.- *Cicer., De Re Pub., II, 9, 15.*
40. *Herod., IV, 103.*
41. Там само.
42. Нот., Od., X, 77-99.
43. *Herod., IV, 3, 20.*
44. *Яковенко Е. В.* Скіфи Східного Криму в V—III ст. до н. е.- К., 1974. - С. 54.
45. Amn. Marc, XXII, 8, 33.
46. *Herod., IV, 102, 119.*
47. *Call., Hymni, III, 173, 174, 258-284.*
48. *Licophr., Alex., 189-201, fr. 92 (Tzetz. ad Lycophr., 1332).*
49. *Apoll. Rhod., III, 843-872, 1213-1224.*
50. Schol. ad Apoll. Rhod., II, 548.
51. *Herod., IV, 103.*
52. Schol. ad Apoll. Rhod., III, 859.
53. *Латышев В. В.* SC // ВДИ. - 1947. - № 3. - С. 309.
54. *Sehn., 822-830.*
55. *Stasin., Ciprti, I.*
56. Schol. ad Нот., П., I, 108 (Cramer III, 4).
57. *Euth., Schol. ad Нот., П., II, 481.*
58. *Соломонік Е. І.* Вказ. праця (див. № 3).- С. 49.
59. *Pind., Olimp., III, 24 (13) Sil.*
60. *Pind., Nem., IV, 79 (49).*
61. *Eurip., Ifigen., 625, 626, 1446-1457.*
62. *Eurip., Ifigen., 28-41.*
63. Schol. ad Sophl., Ad Ayaent, 172.
64. *Herod., IV, 99, 103.*
65. *Herod., IV, 102, 119.*
66. *Herod., IV, 99, 100.*
67. *Herod., IV, 103.*
68. *Русяева А. С., Русяева М. В.* Вказ. праця (див. № 8). - С. 52.
69. *Scyl., Europ., 68.*
70. *Call., Hymni, III, 173-174, 248-258.*
71. Schol. ad Call., III, 174.
72. *Apoll. Rhod., III, 1213-1224.*
73. Schol. ad Apoll. Rhod., III.
74. *Толстой И. И.* Вказ. праця (див. № 2).- С. 45.
75. Schol. ad Lycophr., 186, 192.
76. *Латышев В. В.* SC // ВДИ. - 1947. - № 3. - С. 310.
77. *Sehn., Per., 822-830.*
78. Там само.
79. Fr. 58, *Sehn (Ant. Lib., Met. coll., 27).*
80. *Agatharh., Eritr., I, 443, 2 (Bekk., 443. 1).*
81. Schol. ad Apoll. Rhod., III, 200.
82. *Латышев В. В.* SC // ВДИ. - 1947. - № 3. - С. 267.
83. *Tzetz. ad Lycophr., 1374.*

Список сокращений

- ВДИ - Вестник древней истории
 ИАК - Известия археологической комиссии
 КБН - Корпус боспорских надписей
 НЗХТ - Национальный заповідник «Херсонес Таврійський»
 СА - Советская археология

E. A. Kravchenko

THE ANTIQUE SOURCES ABOUT SOUTH CRIMEA AND LEGEND ABOUT TAURI

The article, devoted to the great Ukrainian archaeologist M. U. Braychevskiy, analyses the main problems of the researches in writing sources at the point of research messages of antique authors of archaical, classical and Hellenistic times of Antique Greece and Northern Black Sea side.